

zapanjen kada u biografiji autora pročitao da je Lompar rođen 1993!!! Toj činjenici se možemo samo radovati, jer ona nagoveštava još mnogo odličnih knjiga iz njegovog pera.

Zoran Janjetović

Небојша Стамболија, СРПСКА ДРЖАВНА СТРАЖА 1942–1944, Београд, Институт за савремену историју, 2021, 445.

Nebojša Stambolija je poznat u širim istoriografskim krugovima kao poštovan i uvidanvan kolega. Spektar njegovih istraživanja obuhvata srpsku i jugoslovensku političku istoriju u međuratnom periodu, kao i istoriju okupirane Srbije u periodu Drugog svetskog rata. Profilisao se i u istraživanju diplomatske istorije, naročito jugoslovensko/srpsko-poljskih odnosa, kao i u istraživanju srpsko-hrvatskih odnosa. Objavio je brojne radove u naučnim časopisima, a posebno se istakao u uređivanju nekoliko tematskih zbornika koji su privukli pažnju naučne javnosti.

Monografija *Srpska državna straža 1942–1944* predstavlja doktorsku tezu koju je Stambolija odbranio februara 2021. na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Reč je o prvoj naučnoj monografiji koja se bavi ovom ratnom vojnom formacijom Srpske vlade Milana Nedića u toku okupacije 1942–1944. godine. Činjenica je da su Nedićeva „Vlada“ i njeni organi u ranijem političkom životu i istoriografiji bili definisani kao „kolaboracionistički,“ dakle potpuno negativni. Budući da se u savremenoj srpskoj istoriografiji naučnik često „politički“ izjednačava sa temom kojom se bavi, kolege iz naše generacije, a još više mladi istoričari, nerado su se bavili ovom tematikom.

Srpska državna straža je uspostavljena tokom proleća 1942. godine, posle sloma ustanka u okupiranoj Srbiji 1941, transformacijom Žandarmerije i srpskih ratnih oružanih odreda, nastalih kao posledica formiranja Srpske vlade i aktivnosti u slamanju preuranjenog i tragičnog ustanka. Stambolija je veoma precizno rastumačio sve detalje formiranja Srpske državne straže u toku prvih meseci 1942. Posebno zanimljiv i vredan doprinos čini personalna analiza Komande Srpske državne straže, koju je autor ilustrovao u dva perioda: početkom 1942. i u januaru 1944. godine. Autor je dao i detaljnu analizu različitih komponenti Srpske državne straže: poljske, gradske, granične (dok je

bila u istom sastavu sa Stražom), privredne, železničke, pa sve do muzičke službe.

Monografija sadrži portrete, odnosno detaljne biografije komandanata Srpske državne straže, generala Radovanovića i Jonića. Stambolija je, baveći se analizom oficirskog kora, dao i vrednu „personalnu“ sliku drugih istaknutih pripadnika Straže. On je analizirao njihov starosni raspon (rođeni mahom 1906–1916. godine i većinom školovani u Vojnoj akademiji, između 53. i 60. klase), i raniju službu u Jugoslovenskoj vojsci. Saznajemo, takođe, da je oko 5% oficira u Srpskoj državnoj straži bilo rodod iz Slovenije. Ovde nam se čini mogućim upoređenje sa procentom Srba oficira koji su bili u Slovenskom domobranstvu u istom periodu, kao sledeći korak za istraživanje. Stambolija analizira životni standard srpskih stražara, visinu plate i druge elemente službe, sve do razmatranja ženidbenih pravila i prilika za pripadnike Srpske državne straže.

Posebno je dat doprinos analizi ratnih zločina pripadnika Srpske državne straže. Ovo je svakako inovativan doprinos, koji je uveo Stambolija u razumevanju ratne uloge ove formacije. Njegova analiza ističe relativno mali udeo u počinjenim ratnim zločinima od strane Srpske državne straže u okupiranoj Srbiji. Izvedena kvantifikacija pokazuje da je više pripadnika Straže stradalo od pripadnika partizanskog pokreta, što je verovatno iznenađenje za sve one koji danas olako sude o ratnim događajima na području okupirane Srbije u toku Drugog svetskog rata.

Posebno originalan deo monografije čine pregled i analiza odnosa Srpske državne straže sa ostalim ratnim akterima u okupiranoj Srbiji: nemačkim i bugarskim okupatorom, pripadnicima Jugoslovenske vojske u otadžbini, partizanskim snagama, drugim delovima oružanih formacija Srpske vlade, pre svega Srpskim dobrovoljačkim korpusom. Analiza autora pokazuje da je naklonost većeg dela Srpske državne straže, posebno „običnih“ stražara, bila usmerena prema Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini, odnosno Ravnogorskom pokretu, na čelu sa generalom Mihailovićem. U njemu je viđen prirodan nastavak predratne države – i njen logičan produžetak kada se rat završi.

U pogledu razumevanja neprijateljskog odnosa sa partizanskim snagama, dobro je uočen predratni kontekst. Komunisti koji su vodili partizanski pokret videli su u žandarmima oličenje svega što su smatrali za zlo u Kraljevini

Jugoslaviji. S druge strane, žandarmi su na sličan način doživljavali komuniste – kao najveće neprijatelje države, monarhije i nacije. Takav odnos je nastavljen i tokom ustaničke 1941. u Srbiji, a preneo se i na odnos partizana prema Srpskoj državnoj straži u razdoblju 1942–1944. godine. Partizani, suprotno nekim stereotipnim tumačenjima, nisu imali milosti za zarobljene pripadnike Srpske državne straže, jer su upravo u njima videli „prirodne“ protivnike u svom revolucionarnom pohodu na vlast. To se uočava posebno u slučajevima kada su partizanske snage u jesen 1944. ušle u pojedine srpske gradove (Valjevo, Kruševac, Beograd itd.) i potom streljale bez suđenja zarobljene pripadnike Srpske državne straže.

Stambolija se, razumljivo, veoma detaljno bavio i borbenim aktivnostima Srpske državne straže. Od tzv. „Aćimovićeve“ ofanzive na jugu Srbije sredinom 1942, preko borbi sa partizanima i ravnogorcima u toku 1943–1944, pa do sloma „Nedićeve“ Srbije, odnosno ulaska sovjetskih snaga u Srbiju oktobra 1944. koji je omogućio pobedu partizanskim – komunističkim snagama u trostranom građanskom ratu pod okupacijom. Snage Srpske državne straže se pridružuju Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini, preimenuju se zajedno sa Srpskom graničnom stražom u Srpski udarni korpus i povlače se preko Sandžaka u istočnu Bosnu i dalje na sever. Teške ratne okolnosti: jaka zima, epidemija tifusa, glad, neprestane borbe, neprekidni marš, a najviše nejasnost ciljeva, utičaće da stražari u danima oko nove 1945. godine napuste redove Mihailovićeve vojske i koristeći ranije veze sa nemačkom vojskom, vozovima se evakuišu van okupirane Jugoslavije. Tako će u suštini prestati da postoji ova specifična srpska ratna formacija.

Knjiga dr Nebojše Stambolije je na visokom nivou. To je svakako posledica njegovog zavidnog zanatskog iskustva iz prethodnih godina, ali i reda koje mu misli i tekst imaju. Rečenice monografije lepo „teku“, nisu duge, a čitalac veoma brzo stiče adekvatnu sliku ove ratne formacije, decenijama opterećene stereotipima. Poglavlja su uobličena i odvojena zantatski, adekvatno i jasno.

Slazemo se i sa Stambolijinom kritikom prakse u Vojnom arhivu Ministarstva odbrane, gde se čuva najviše dokumenata vezanih za Srpsku državnu stražu, ali i Srpsku vladu generala Milana Nedića uopšte. Njihova restriktivna praksa čini da se malo ko od mladih istoričara

usuđuje da istražuje ne samo ovu već bilo koju problematiku, jer nije jasno koliko će mu istraživanje trajati i kakve će sve izgovore čuti o tome zašto nije dobio traženu građu.

Naučni doprinos ove monografije je visok. Ona je, kao što smo konstatovali, prva naučna monografija o ovoj formaciji. Pisana jasnim jezikom, dokumentovana vrednim istraživanjima manje poznate arhivske građe, ovdašnje i literature objavljene u dijaspori, ona donosi detaljnu sliku Srpske državne straže kao specifične bezbednosne formacije Srpske vlade generala Nedića. Potčinjena nemačkom okupatoru, koji u nju nikad nije imao poverenje, ona je pokušavala da zavede red na terenu okupirane Srbije. U tom nastojanju sukobljavala se sa starim neprijateljima – komunistima, ali i sa Ravnogorskim pokretom otpora, čije je u suštini mnoge vrednosti delila i baštinila. Autor je uložio vanredan istraživački trud da, i pored ograničenja u dobijanju arhivske građe u pojedinim arhivima, javnosti ponudi monografiju koja će biti nezaobilazan beočug u istraživanju epohe okupirane Srbije 1941–1944. godine.

U Institutu za savremenu istoriju uspostavljena je praksa objavljivanja novih i vrednih istraživačkih poduhvata mladih kolega. U tom kontekstu, ističemo značajan naučni domet monografije dr Nebojše Stambolije *Srpska državna straža 1942–1944*. Smatramo da će ova monografija privući značajnu pažnju, kako stručne, tako i ostale javnosti u Srbiji i na taj način ispuniti svoju naučnu svrhu, dodeljena sredstva i vreme koje je Stambolija uložio u njen nastanak i otkriti javnosti jednu manje poznatu epizodu iz srpske istorije Drugog svetuskog rata.

Bojan B. Dimitrijević

ŽENSKI POKRET 1920–1938, Zbornik radova, uredile Jelena Milinković, Žarka Svirčev, Beograd, Institut za književnost i umetnost, 2021, 599.

„Zajedno, organizovane, mi smo nesalomive“, reči jedne od najvećih feministkinja međuratnog perioda Aleksandre Kolontaj, utkane u uvodni deo ovog zbornika velike vrednosti, mogu biti najbolji pokazatelj njegove svrhe, kao i svrhe najdugevećnjeg feminističkog časopisa međuratnog perioda.

Interdisciplinarni i međunarodni zbornik *Ženski pokret 1920–1938*, predstavlja poslednji